

**ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ МЕНЕДЖМЕНТУ
ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА
КАФЕДРА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему: «Інформаційно-психологічні операції Росії проти України»

на здобуття освітнього ступеня	<u>бакалавра</u>
зі спеціальності	<u>029 Інформаційна, бібліотечна та архівна</u>
	<u>справа</u>
освітньо-професійної програми	Інформаційна аналітика та зв'язки з громадськістю

*Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело*

(підпис)

Надія ІВАНОВА

Виконав: здобувач вищої освіти
 гр. АЗД-41
 Надія ІВАНОВА

Керівник:

канд. філол. Володимир ДАНИЛЕНКО
наук, доцент

Рецензент: Марина ТОЛМАЧ
канд.н. із. соц.
ком.

Київ 2025

ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
Навчально-науковий інститут менеджменту та підприємництва

Кафедра документознавства та інформаційної діяльності
Ступінь вищої освіти бакалавр
Спеціальність 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа
Освітньо-професійна програма Інформаційна аналітика та зв'язки з громадськістю

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

_____ Тетяна СИДОРЕНКО
«_____» _____ 202_ р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Іванова Надія Юріївна

1. Тема кваліфікаційної роботи: Інформаційно-психологічні операції Росії проти України

керівник кваліфікаційної роботи Володимир ДАНИЛЕНКО

затверджені наказом Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій від «24» лютого 2025 р. № 56

2. Строк подання кваліфікаційної роботи «16» травня 2025 р.

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи

Мета дослідження: розглянути інформаційно-психологічні операції Росії проти України: методи, цілі, форми впливу та наслідки таких операцій для українського суспільства, державності й національної безпеки, а також виявити механізми протидії інформаційно-психологічним операціям.

Об'єктом дослідження є російсько-українська інформаційна війна.

Предметом дослідження є інформаційно-психологічні операції Росії проти України.

4. Перелік питань, які потрібно розробити:

1. Поняття та види інформаційних війн.

2. Інформаційно-психологічні операції в російсько-українській інформаційній війні.

3. Найпоширеніші інформаційно-психологічні операції в інформаційній війні Росії з Україною.

5. Перелік ілюстративного матеріалу: презентація, 1 рисунок.

6. Дата видачі завдання «26» вересня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітки
1	Визначення тематики, вибір наукового керівника, уточнення теми	18.09.2024	
2	Розроблення та складання плану кваліфікаційної бакалаврської роботи	26.09.2024	
3	Підготовка 1 розділу	07.01.2025	
4	Підготовка 2 розділу	22.04.2025	
5	Підготовка 3 розділу	01.05.2025	
6	Висновки	09.05.2025	
7	Підготовка остаточного варіанта роботи	12.05.2025	
8	Написання відгуку науковим керівником	14.05.2025	
9	Оформлення й представлення роботи на кафедрі та перевірка на плагіат	16.05.2025	
10	Підготовка доповіді, презентації та ілюстративного матеріалу, рецензія	20.05.2025	
11	Попередній захист роботи	27.05.2025	
12	Основний захист кваліфікаційної бакалаврської роботи	24.06.2025	

Здобувач вищої освіти

Надія ІВАНОВА

Керівник
кваліфікаційної роботи

Володимир ДАНИЛЕНКО

РЕФЕРАТ

Текстова частина кваліфікаційної роботи на здобуття освітнього ступеня бакалавра має 59 сторінок, 1 рисунок, 56 посилань на джерела.

Мета роботи – дослідити інформаційно-психологічні операції Росії проти України, їхні методи, цілі, форми впливу та наслідки операцій для українського суспільства, державності й національної безпеки, а також механізми протидії інформаційно-психологічним операціям.

Об’єкт дослідження – російсько-українська інформаційна війна.

Предмет дослідження – інформаційно-психологічні операції Росії проти України.

Короткий зміст роботи: Інформаційно-психологічні операції є одним із ключових інструментів гібридної війни, який Росія систематично застосовує проти України для досягнення своїх політичних, військових і стратегічних цілей. Аналіз історичних етапів показав, що практика інформаційно-психологічного впливу має глибокі корені ще з імперських та радянських часів, але з початку 2000-х років набула нових форм завдяки розвитку цифрових технологій і соціальних мереж. Найбільшу активність в інформаційній війні проти України Росія проявила після 2014 року і особливо під час повномасштабної війни після 2022 року. У роботі досліджено сутність та види інформаційних війн, використання інформаційно-психологічних операцій Росією проти України.

Ключові слова: інформаційна війна, інформаційно-психологічна операція, соціальні мережі, інтернет, ботоферма, тролі, медіабезпека, медіакультура, критичне мислення.

ABSTRACT

The text part of the qualification work for the bachelor's degree has 59 pages, 1 figure, 56 references to sources.

The purpose of the work is to investigate Russia's information and psychological operations against Ukraine, their methods, goals, forms of influence and consequences of operations for Ukrainian society, statehood and national security, as well as mechanisms for countering information and psychological operations.

The object of the study is the Russian-Ukrainian information war.

The subject of the study is Russia's information and psychological operations against Ukraine.

Summary of the work: Information and psychological operations are one of the key tools of hybrid warfare, which Russia systematically uses against Ukraine to achieve its political, military and strategic goals. An analysis of historical stages has shown that the practice of information and psychological influence has deep roots since imperial and Soviet times, but since the beginning of the 2000s it has acquired new forms due to the development of digital technologies and social networks. Russia has shown the greatest activity in the information war against Ukraine after 2014 and especially during the full-scale war after 2022. The work examines the essence and types of information wars, the use of information and psychological operations by Russia against Ukraine.

Keywords: information warfare, information and psychological operation, social networks, Internet, bot farm, trolls, media safety, media culture, critical thinking.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН	9
РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОПЕРАЦІЇ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ	26
РОЗДІЛ 3. НАЙПОШИРЕНІШІ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОПЕРАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ РОСІЇ З УКРАЇНОЮ	39
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54

ВСТУП

Актуальність теми. Аналіз та дослідження інформаційно-психологічних операцій Росії проти України є актуальним через масштабний і системний характер інформаційної агресії Росії проти України впродовж тривалого часу, зокрема з 2014 року, а особливо – в умовах повномасштабної війни після 24 лютого 2022 року. Інформаційно-психологічні операції є одним із ключових інструментів гібридної війни, за допомогою яких Росія намагається впливати на свідомість та поведінку громадян України, формувати вигідні для себе наративи, підривати довіру до державних інституцій, деморалізувати суспільство та дестабілізувати внутрішню ситуацію. Інформаційно-психологічні операції використовуються як проти військових, так і проти цивільного населення, охоплюючи територію вільної України та тимчасово окуповані території.

У сучасному інформаційному просторі, де цифрові технології дозволяють миттєво поширювати фейки, маніпуляції та дезінформацію, вивчення інформаційно-психологічних операцій як форми інформаційної зброї набуває особливої значущості. Усвідомлення методів, засобів та цілей російських ІПСО дозволяє розробляти ефективні стратегії інформаційного спротиву, забезпечувати національну безпеку та інформаційну гігієну.

Мета дослідження – розглянути інформаційно-психологічні операції Росії проти України: методи, цілі, форми впливу та наслідки таких операцій для українського суспільства, державності й національної безпеки, а також виявити механізми протидії інформаційно-психологічним операціям.

Завданням дослідження є розкрити сутність поняття інформаційно-психологічних операцій; проаналізувати їх історичні витоки й еволюцію; дослідити ключові приклади російських інформаційно-психологічних операцій проти України; оцінити наслідки для інформаційної безпеки, політичної стабільності та громадської свідомості України; розробити рекомендації щодо посилення національної стійкості до інформаційно-психологічного впливу з боку Росії.

Об’єктом дослідження є російсько-українська інформаційна війна.

Предметом дослідження – інформаційно-психологічні операції Росії проти України.

Для досягнення поставленої в роботі мети використовувалися такі загальнонаукові та спеціальні **методи дослідження**: аналіз наукової літератури за темою дослідження; порівняльний аналіз; синтез; метод дедукції; історичний метод.

Наукова новизна та практична значущість отриманих результатів.

Проведено комплексний аналіз еволюції російських інформаційно-психологічних операцій проти України у широкому історичному контексті – від імперського та радянського періодів до сучасності; визначено специфіку застосування інформаційно-психологічних операцій на різних етапах гібридної війни Росії проти України; розкрито зв'язок між інформаційно-психологічними операціями РФ та розпалюванням міжетнічної ворожнечі, підривом довіри до державних інституцій, спробою легітимізації окупації територій; визначена роль інформаційно-психологічних операцій як системного інструмента зовнішньої політики Росії, зокрема в контексті інформаційного терору.

Результати дослідження можуть бути використані для формування національної інформаційної безпеки, зокрема в стратегіях протидії гібридній агресії та кіберзагрозам. Матеріали та дані дослідження можна застосовувати в освітньому процесі в рамках вивчення інформаційних війн, безпекових студій, політології, журналістики та міжнародних відносин, а також використовувати як основу для подальших досліджень у галузі інформаційно-психологічних операцій, інформаційної гігієни, медіаосвіти, розпізнавання маніпулятивних технологій.

Структура кваліфікаційної бакалаврської роботи зумовлена метою й завданнями дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи – 59 сторінок, основний текст – 48 сторінок, список використаної літератури – 56 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН

Протягом усієї історії людства інформація відігравала ключову роль у веденні війни – її здобуття та вміле застосування однією зі сторін суттєво змінювали хід боротьби та надавали перевагу над суперником. Ще у 6 ст. до н.е. китайський генерал і стратег Сунь-дзи писав у своєму трактаті «Мистецтво війни» наступне:

1. «Умови мистецтва війни такі: перша — розрахунки; друга — обсяг ресурсів; третя — кількість солдатів; четверта — баланс сил; і п'ята — можливість перемогти».

2. «Той, хто перед боєм у штабі ретельно аналізує його можливий розвиток, має більше шансів перемогти. А хто не мав успіху в попередніх штабних розрахунках, програє січу ще до початку. Сторона з більшою кількістю переможних сценаріїв виграє. Сторона, що має їх менше, програє. Той, хто не планує, прирікає себе на очевидну поразку».

3. «І тому неперевершена військова стратегія — зруйнувати плани й стратегії супротивника, дещо слабша — атакувати ворожі союзи та сув'язі; ще гірша — нападати на армію ворога; і найгірша — кидатися на укріплені мурами міста».

4. «Той, хто знає ворога й себе, ніколи не програє війни; той, хто не знає ворога, але знає себе, інколи виграє, а інколи програє; той, хто не знає ні себе, ні ворога, програє кожну баталію».

Цей давній трактат не лише був провідним посібником свого часу, але й не втратив свою актуальність за сьогодення – окрім численних випадків застосування описаних тактик генералами різних країн за останні сторіччя, Міністерство армії США через свій коледж командного та генеральського складу вказувало всім підрозділам утримувати бібліотеки при відповідних штабах для продовження вивчення особовим складом «Мистецтва війни». «Мистецтво війни» зазначається як приклад робіт, які повинні бути у кожній окремій частині,

а офіцери-особісти за результатами прочитання зобов'язані готувати короткі довідки для презентацій для інших офіцерів [36].

Унікальність і впливовість трактату полягає у провідних ідеях того, що для перемоги у війні першочергово потрібно застосовувати дипломатичні методи, орієнтуватися на швидкість й ефективність. Без грамотного аналізу стратегій ворога, збирання інформації будь-якими мірами (у тому числі за допомогою шпівонажу та підкупів), маніпулювання інформацією та загалом її використання перемога стає важчою, якщо не неможливою.

«Мистецтво війни» є влучним прикладом того, що людство ще давно збагнуло цінність інформації у військових конфліктах, і досі користується описаними принципами та продовжує удосконалювати методи збирання та використання інформації для отримання переваги у війні. Не маючи необхідної стратегічної інформації, будь-який цінний ресурс стає слабким, ненадійним інструментом у руках його власника, і неможливо передбачити доцільність і наслідки його застосування.

Виходячи зі змісту та ролі інформації у сучасному світі, американський дослідник М. Маклуен вивів тезу: «Істинно тотальна війна — це війна за допомогою інформації». Саме Маклуен першим проголосив, що в наш час економічні зв'язки і відносини все більше приймають форму обміну знаннями, а не обміну товарами, а засоби масової комунікації самі є новими «природними ресурсами», що збільшують багатства суспільства. Тобто боротьба за капітал, простори збуту та інше відходять на другий план, а головним постає доступ до інформаційних ресурсів, знань, що призводить до того, що війни ведуться вже більше в інформаційному просторі та за допомогою інформаційних видів озброєнь [8].

Вперше це поняття було закріплене в директиві Міністерства оборони США DOD S 3600.1 (від 21 грудня 1992 року), де воно вживалося у вузькому значенні і розглядалося як різновид радіоелектронної боротьби. В подальшому, в звіті американської корпорації «Ренд» MR-661-0SD «Strategic Information Warfare. A new face of War» (1996 р.) вперше з'явився термін — «стратегічна

інформаційна війна (інформаційне протиборство)». Вона визначалася як війна з використанням державного глобального інформаційного простору й інфраструктури для проведення стратегічних військових операцій і зміцнення впливу на власний інформаційний ресурс [18].

Інформаційну війну можна охарактеризувати як вплив на населення іншої країни у мирний або військовий час шляхом розповсюдження певної інформації з метою досягнення політичної, економічної або військової переваги та захист громадян власної країни від такого впливу. Це форма протистояння, у якій інформація стає основною зброєю, а інформаційні системи – головною мішенню (інформаційні ресурси та інформаційно-технічні системи управління, зв'язку, навігації, комп'ютерні мережі, радіоелектронні засоби тощо) [9].

Під час інформаційної війни постають задачі збору стратегічної інформації, захисту власних інформаційних ресурсів, використання інформації та дезінформації для підриву морального духу супротивника та самого населення держави, спростування інформації супротивника та випередження в оприлюдненні інформації, у тому числі маніпулювання нею для формування потрібного іміджу.

Видами (компонентами) інформаційних війн є: кібервійна, мережева війна, ідеологічна диверсія, семантична війна, радіоелектронна війна та психологічна війна.

1. Кібервійна – вид інформаційної війни, сфокусований на програмних атаках на електронні системи та мережі, тобто комплекс кібератак на інформаційну інфраструктуру супротивника під час збройного конфлікту. Кібервійна є досить унікальним і суперечливим видом війни, оскільки ставить багато нових питань і задач до міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів. Вона зберігає типові ознаки війни: вторгнення та захоплення територій ворога – ІТ-інфраструктури; дії деструктивного характеру, тобто використання шкідливого програмного забезпечення для пошкодження елементів інфраструктури; завдання шкоди з метою послаблення позицій об'єкта, нанесення збитків, контролю над керуванням системами, порушення

функціональності систем. Кібервійна також здійснює суттєвий психологічний тиск на об'єкта кібератак. У сучасному світі, враховуючи ступінь застосування інформаційних технологій у веденні війни – для стратегічного планування, здійснення атак, тощо, – небезпечно применшувати її значення та вплив.

При цьому, специфічні риси ведення кібервійни ускладнюють її аналіз та контроль над кібератаками зі сторони ураженої держави.

По-перше, через специфіку методів кібервійни істотно неможливо визначити та довести суб'єкта кібератак. Крім цього, складно визначити учасників кібератаки та притягнути їх до відповідальності. На думку експертів з міжнародних організацій, географічним джерелом кібератаки зазвичай є не та держава, якій ця атака буде вигідна [5. – С. 17].

По-друге, через відсутність фізичних пошкоджень і скритність задіяного програмного забезпечення складно оцінити рівень загрози та нанесені збитки. Кібератаки відбуваються швидко та у короткий проміжок часу, є ефективними та непомітними, тож вкрай важко зафіксувати їх початок і кінець, проаналізувати можливість наступних кібератак і застосувати заходи безпеки.

По-третє, кібератаки не обмежені у відстані до об'єкта та країною розташування, а також не мають технологічних, юридичних та інших перешкод для проникнення в комп'ютерні системи та мережі супротивника та віддаленого управління його ресурсами [6. – С. 263-266].

Серед документів по застосуванню міжнародного права до кібератак і кібервійн першим у 2013 році був виданий «Таллінський посібник щодо застосування юридичних норм міжнародного права до кібервійн» (Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare) [48]. Це академічне дослідження міжнародної групи вчених та юристів було першою спробою всебічного авторитетного тлумачення міжнародного права в контексті кібероперацій і кібервійни. Посібник є незалежним академічним дослідницьким продуктом, проте, оскільки він є першим авторитетним викладом застосування і тлумачення міжнародного права в контексті кібервійни, цілком можливо, що посібник має вплив на підхід і позицію в цих питаннях різних держав і

організацій. На думку авторів, основні принципи міжнародного права застосовуються до дій під час кібервійни, і специфіка кібератак не впливає на дію міжнародного гуманітарного права.

У 2023 році Міжнародний комітет Червоного Хреста вперше видав правила участі в кібервійні для «цивільних хакерів». Комітет наголошував на збільшенні кількості кібератак, що здійснюються цивільними групами на підтримку військових операцій, зокрема, пов'язаних з російсько-українською війною. На думку Червоного Хреста, оскільки деякі кібератаки мають вплив на невійськові цілі (лікарні, банки, підприємства, аптеки, залізничні мережі та цивільні державні служби), це шкодить тим, хто не бере участі у війні, а також може змусити ворожі сили розглядати хакерів як законні військові цілі. Червоний Хрест вважає, що держави, в яких базуються ці групи, повинні робити більше для контролю та регулювання хакерської діяльності.

Вісім правил участі в кібервійні на основі міжнародного гуманітарного права за версією Міжнародного комітету Червоного Хреста:

- 1) не спрямовуйте кібератаки на цивільні об'єкти;
- 2) не використовуйте шкідливе програмне забезпечення або інші інструменти чи методи, які поширюються автоматично та без розбору завдають шкоди військовим цілям та цивільним об'єктам;
- 3) при плануванні кібератаки проти військової цілі, зробіть усе можливе, щоб уникнути або мінімізувати наслідки операції для цивільного населення;
- 4) не проводьте жодних кібероперацій проти медичних та гуманітарних закладів;
- 5) не здійснюйте жодних кібератак проти об'єктів, необхідних для виживання населення;
- 6) не погрожуйте насильством з метою поширення терору серед цивільного населення;
- 7) не підбурюйте до порушень міжнародного гуманітарного права;
- 8) дотримуйтесь цих правил, навіть якщо ворог цього не робить [31].

На думку Джейка Мура, радника з кібербезпеки компанії ESET, що займається цифровою безпекою, ці правила будуть проігноровані через приписування атак певним групам, що працюють анонімно. Він також вважає, що «спосіб, у який обираються деякі цілі в кіберзлочинах, означає, що часто відбуваються супутні втрати за багато кілометрів від місця злочину просто через те, як налаштовані мережі та які треті сторони використовуються» [45].

Таким чином, досі не існує обов'язкового юридичного документа щодо регулювання кібервійни, а рекомендації по застосуванню принципів та норм міжнародного права лишаються відкритими для інтерпретації.

2. Мережева війна – форма інформаційної війни, при якій застосовуються мережеві форми організації, доктрини, стратегії та технології, пристосовані до сучасної інформаційної доби, проти держав та суспільств на їх вищих рівнях [15].

Метою мережевої війни є маніпулювання, порушення, формування суспільної думки, домінування у інформаційному впливі на суспільство, регулювання суспільними процесами, конструювання моделі поведінки супротивника та його союзників або нейтральних сторін.

Така війна ведеться глобальними інституціоналізованими структурами, і різні мережеві структури (мас-медіа, транснаціональні корпорації, релігійні організації, політичні еліти, спецслужби) інтегруються в одну загальну пластичну мережу [3]. У ході мережевої війни використовуються соціальні мережі як актуальних Інтернет-спільнот, так і реального суспільства – соціальних спільнот індивідів, груп, рухів, організацій у якості простору формування передумов для створення нової системи соціальних сенсів. Інструментами мережевої війни можуть бути терористичні, кримінальні угруповання, громадські організації та соціальні рухи з децентралізованою системою управління та гнучкими мережевими соціальними структурами [2. – С. 250-257].

Сучасні українські науковці (Сенченко О., Скорик А., Ярош С., Шумка А., Черник П.) у своїх працях виділяють наступні характеристики мережевих війн:

- 1) інформаційна сфера розглядається як сфера бойових дій нарівні з повітряно-космічним, морським і наземним простором;
- 2) асиметричність, що дозволяє державам із обмеженими військовими ресурсами завдавати значної шкоди набагато потужнішим супротивникам;
- 3) мережеві війни прямо або опосередковано впливають на події у фізичному світі;
- 4) сильний вплив на емоційну й когнітивну сферу людей, що змінює їхнє сприйняття, оцінку ситуацій і методи прийняття рішень;
- 5) невизначеність щодо правил застосування, а також нестача повної інформації про можливості, швидкість та ефективність реакції радіоелектронних і комп'ютерних систем;
- 6) труднощі у визначенні навмисних і ненавмисних (випадкових) дій і процесів у кіберпросторі;
- 7) потреба у комплексному застосуванні засобів впливу як для атаки, так і для захисту власних військ та сил союзників;
- 8) відстань до цілі впливу не має значення;
- 9) фізична віддаленість до об'єкта атаки не має значення;
- 10) анонімність і прихованість атак супротивника
- 11) мета мережевих війн полягає в підвищенні ефективності бойових дій за умов управління військами через мережеві структури;
- 12) успішне ведення мережевих війн базується на методичному використанні злагоджених можливостей усіх компонентів інформаційних операцій, їх забезпечення та взаємопов'язаних елементів [3. – С. 11-27].

У теорії мережевих війн виділяють чотири структурні рівні мереж: організаційний, доктринальний, технологічний і соціальний.

Організаційний рівень стосується розмірів актора або групи акторів, які об'єднані в мережу для участі в мережевій війні, а також дійову особу для її ведення. Характерною рисою таких мереж є їхня стійкість до незначних збоїв:

навіть при порушеннях у роботі окремих елементів система зберігає функціональність і здатна швидко відновлювати свій потенціал. Крім того, на цьому рівні можна визначити чинники, що забезпечують згуртованість мережі та дозволяють її учасникам координувати дії як на стратегічному, так і на тактичному рівнях без централізованого керівництва чи явного лідера.

Доктринальний рівень пояснює процес об'єднання учасників у мережеві структури, у якому провідну роль відіграють спільні доктрини, ідеології, інтереси або інші мотиваційні засади. Таким чином, визначальним у формуванні та функціонуванні таких мереж виступає не сила чи чисельна перевага, а концепція – спільна ідея, а також наявність ефективних каналів передачі інформації. У контексті мережевої організації, численні групи, незалежно від їхньої кількості та структурної неоднорідності, здатні діяти скоординовано та ефективно, керуючись спільними цінностями та цілями.

Технологічний рівень розкриває технологічну базу для підтримки мережі, її функціональності та інформаційно-комунікаційних потоків.

Соціальний рівень показує рівень взаємозв'язку між членами мережі. У цьому підході до аналізу ключову роль відіграють міцні міжособистісні зв'язки (родинні, етнічні, релігійні, дружні, на основі спільного досвіду), що сприяють більш високому рівню довіри між учасниками мережі, ніж при традиційних організаційних моделях.

Мережева війна – це ефективний інструмент впливу на геополітику, від зміни політичних режимів, революцій, прийняття стратегічних рішень до контролю над інформаційним простором і свідомістю громадян [2].

3. Ідеологічна диверсія – спеціально організована інформаційно-психологічна підривна діяльність, спрямована на зміну світогляду, ціннісних орієнтирів та сприйняття реальності в суспільстві [1].

Уперше термін «ідеологічний диверсизм» на офіційному рівні вжив Рауль Кастро, тодішній Головнокомандувач Збройних Сил, а згодом Голова Державної Ради Куби, у промові, виголошеній у Міністерстві внутрішніх справ 6 червня 1972 року з нагоди його одинадцятої річниці. Промова Кастро про ідеологічний

диверсизм була спробою примиритися з так званими «мирними агресіями» імперіалістів. Аргумент полягав у тому, що оскільки імперіалізм не був у змозі перемогти соціалізм, новою формою агресії імперіалістів стала дестабілізація соціалістичної культури і соціалістичних ідеалів розвитку за допомогою пропаганди як «мирного засобу» підривної діяльності. Це, відповідно, означало, що саме молодь та інтелектуали були найбільш схильні до ідеологічних маніпуляцій [40].

Таким чином, у соціалістичних країнах під ідеологічною диверсією зазвичай розуміли дії імперіалістів або внутрішніх ворогів, спрямовані на підрив комуністичних ідей. Так, у 1960-70-х роках в структурі КДБ СРСР діяли відділи, що «узагальнювали і аналізували дані про діяльність противника зі здійснення ідеологічної диверсії» і розробляли заходи інформаційної протидії. За роки діяльності П'ятого управління КДБ СРСР у ньому було створено п'ятнадцять відділів по роботі з різними лініями диверсій. При цьому, на думку генерала-полковника Пилипа Бобкова, що був начальником Управління, термін «ідеологічна диверсія» не зовсім коректно описував функції П'ятого управління – насправді його завданням був «захист конституційного ладу» [22].

Політичний контекст ідеологічної диверсії сформувався в епоху Холодної війни, але сучасні конфлікти з гібридними ознаками не можна уявити без неї. Сьогодні Росія широко застосовує подібні методи під час гібридної війни проти України: через масову пропаганду, диверсію в інформаційному просторі і маніпулювання дискурсами вона намагається деморалізувати суспільство та сіє недовіру. Зокрема, экс-голова Служби зовнішньої розвідки України Єгор Божко ще у 2019 році заявляв: «Перед усіма російськими спецслужбами стоїть конкретне завдання «закрити українське питання» у 2019 році. «Закрити» – означає повернути Україну в орбіту впливу Російської Федерації» [24. – С. 39-40].

Методами ідеологічної диверсії є інформаційно-психологічні операції, а головне завдання – розповсюдження страху, сумнівів, створення розколів у суспільстві. Наприклад, під час Холодної війни Радянський Союз ефективно

використовував дезінформацію для підризу американської легітимності в усьому світі. Проводилась кампанія, метою якої було переконати світове суспільство, що епідемія СНІДу народилася в американській лабораторії і була випущена ФБР у якості атаки на соціальні меншини [42].

Головною мішенню ідеологічної диверсії є національна ідентичність народу. Мова, історична пам'ять та інститути громадянського суспільства стають полем інформаційного бою. Наслідки ідеологічної диверсії – деморалізація населення, руйнування довіри, деградація культури й мови – роблять її одним з найнебезпечніших засобів підривної діяльності.

4. Семантична війна – це боротьба за значення та перспективи майбутнього, яка відбувається на рівні ідей і сенсів, що мають конструктивний, мережевий та загальнолюдський характер. Її головне завдання — формування нових дискурсів. Отже, семантична війна – це протистояння ідейних систем, що розгортається на рівні когнітивних настанов та ментальних моделей.

Семантична війна є достатньо новітнім політичним феноменом, що з'явився на перетині інформаційної та психологічної боротьби. Концепт виник наприкінці ХХ ст. у контексті інформаційних воєн. Так, вже у 1918 р. Т.Е. Лоуренс називав подібні дії «діатетикою» – боротьбою за наративи і суспільну свідомість [44].

Початком семантичної війни слугує семантична революція – процес, у ході якого в суспільстві утверджуються нові ментальні установки. Це сприяє зміцненню інтелектуальних позицій частини суспільства та забезпечує перевагу для пересічних носіїв цих установок у спілкуванні з тими, хто їх не поділяє [26].

Семантична війна стала невід'ємною частиною гібридних конфліктів та ідеологічних протистоянь. Яскравим прикладом є війна Росії проти України – за словами О. Солонько, «семантична війна Росії проти України має на меті створити дискурс та майбутнє, в якому України ніколи й не було, не існує і не буде». Росія намагається контролювати реакцію своїх супротивників і змушувати їх діяти відповідно до своїх вимог і очікувань. Оскільки Росія не може

знищити Україну виключно збройним шляхом, вона шукає методи змусити Захід перестати надавати Україні фінансову допомогу, а українців – здатися [50].

Так звана «велика російська культура» і прив'язаність до неї Заходу, а також небажання країн розірвати політичні зв'язки після століть військових союзів, спільних сфер впливу, торгівлі і культурного обміну є небезпечною зброєю під час семантичної війни. Протягом майже усього свого існування, Росія невпинно працювала над створенням іміджу сильної, інтелектуально і культурно розвиненої самостійної країни. Напрацювання Росії з присвоєння здобутків інших народів, довга історія русифікації на підвладних їй територіях, зтяжне домінування російських наративів у інформаційному просторі продовжують давати свої плоди у часи, коли Україна отримала можливість розказати свою історію світу і бути почутою.

Глобально семантичні операції застосовують у політичному протистоянні великих держав. Ідеологічні суперечки країн супроводжуються «газлайтингом» суспільств: перекрученням фактів, формулюванням привабливих гасел, маніпуляціями історичними сюжетами та виокремленням ворогів.

Семантична війна спрямована на зміну інтерпретації фактів, знищення реальності, вплив на суспільну свідомість задля формування нової, необхідної суспільної думки. Її ефективність залежить від готовності людей сприймати відповідні наративи. Пропаганда є головним інструментом семантичної війни. Протистояти пропаганді можна через подачу правдивої інформації, інтелектуальні дискусії, розвиток автономного критичного мислення у населення, що повинно стати основою політики інформаційної безпеки держави [39].

У культурно-соціальній площині семантична війна проявляється у зміні мови, наративів та символів, що формують колективну пам'ять і самоусвідомлення. Дослідження Стенфордського університету констатує посилення української ідентичності: за даними 2023 р., вже 82% українців вважали державну мовою своєю «рідною» проти 57% у 2012 р. [41]. Повномасштабна війна спричинила переусвідомлення українцями своєї

національної ідентичності та відтіснила російський наратив «братських народів».

5. Радіоелектронна війна, або частіше радіоелектронна боротьба (РЕБ), є комплексом заходів для впливу на радіоелектронні засоби супротивника. Це невід’ємна складова сучасної військової та інформаційної безпеки. Метою РЕБ є контроль над електромагнітним спектром, що дозволяє знижувати бойові можливості противника та забезпечувати ефективний захист власних засобів зв’язку, навігації та управління.

РЕБ можна поділити на три орієнтовні складові: радіоелектронний напад (РЕН), радіоелектронний захист (РЕЗ) та радіоелектронну підтримку (РЕП) [13].

Радіоелектронна протидія (радіоелектронний напад) полягає в активному використанні електромагнітного спектра шляхом створення перешкод для електронних засобів противника чи введення його в оману. Активні заходи – це, зокрема, електронні захисні технічні рішення, що стосуються самого передавання (радіоприймачі зі стрибкоподібною перебудовою частоти) або з огляду переданих даних (криптографічних) [23]. Сучасні технології забезпечують можливість високоточного подавлення роботи ворожих радіолокаційних систем за допомогою потужних засобів радіоелектронного впливу. Зокрема, мобільні комплекси AN/ALQ-99 демонструють високу ефективність у блокуванні радарного та навігаційного обладнання противника, що суттєво знижує його можливість ведення бойових операцій.

Радіоелектронний захист має на меті забезпечення надійного функціонування власних систем зв’язку та навігації в умовах дії ворожих засобів радіоелектронного впливу. До основних методів захисту включають використання адаптивних антенних систем, технологій змінної частоти передачі сигналу, криптографічного захисту даних та заходів із зменшення електромагнітного випромінювання критичних об’єктів. Наприклад, сучасні військові літальні апарати та командні пункти оснащуються пристроями активного радіозахисту, які автоматично коригують частоти зв’язку та

шифрують передані дані, що ускладнює їх виявлення та перехоплення супротивником [13. – С. 229-230].

Електронні заходи підтримки полягають у пасивному використанні електромагнітного спектра задля отримання даних про противника та використання їх для прямих тактичних дій – виявлення та класифікація джерел радіосигналів, оцінка їхнього рівня загрози та забезпечення інформаційної підтримки операцій РЕН і РЕЗ. Ця інформація може, наприклад, служити як підґрунтя для застосування артилерійського вогню або ударів з повітря, але також і для електронної протидії або захисних заходів. Вони також доповнюють радіоелектронну розвідку (SIGINT) [23].

У складі інформаційної війни радіоелектронна боротьба є елементом наступальної та оборонної інформаційної протидії. Помітні тенденції у веденні сучасних бойових дій, де засоби радіоелектронної боротьби все більше інтегруються з кіберопераціями. Це дозволяє не лише ефективно перехоплювати та придушувати сигнали противника, але й здійснювати цілеспрямований вплив на його інформаційні системи шляхом модифікації або знищення критично важливих даних. Комплексне застосування РЕБ і кібероперацій створює масштабні інформаційні атаки, спрямовані на дестабілізацію систем зв'язку та управління ворога.

Застосування штучного інтелекту, кіберзаходів та новітніх технологій у РЕБ зумовлює необхідність постійного вдосконалення та адаптації стратегій електронного протистояння. РЕБ є важливою складовою сучасного бою, і її значення буде лише зростати в майбутньому. Розвиток нових технологій дозволить створювати більш ефективні засоби РЕБ, які матимуть значний вплив на хід бойових дій.

6. Психологічна війна – сукупність різних форм, методів і засобів впливу на людину з метою зміни в бажаному напрямку її психологічних характеристик (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, установок, мотивів, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв, суспільної свідомості в цілому [20].

Поняття психологічної війни сягає глибокої давнини – наприклад, під час греко-перських воєн античні держави активно використовували методи психологічної війни за допомогою художньої літератури й ораторського мистецтва. Драматичні твори Фемістокла та Софокла сприяли етноконсолідації між грецькими полісами перед загрозою поневолення з боку персів, а Ісократ навпаки підбурював греків покоритись македонському царю Філіпу [7. – С. 63-71].

У 1918 році США провели першу в своїй історії організовану військову пропагандистську кампанію, створивши для цього дві агенції. При вступі у Першу світову війну в квітні 1917 року, у Військового департаменту США ще не буде можливості проводити те, що наразі відомо як психологічні операції (PSYOP), або те, що за американською військовою доктриною наразі називають операціями військової інформаційної підтримки (Military Information Support Operations). 23 січня 1918 року майор Чарльз Мейсон, керівник відділу у військовій розвідці, доручив капітану Геберу Бланкенхорну створити і очолити Психологічний підвідділ з метою організації «реалізації в бою психологічного фактору в стратегічній обстановці».

Перший скоординований американський проєкт у сфері офіційної військової пропаганди мав імпровізований характер. Чітко сформованої доктрини або стандартних операційних процедур ще не було — все розвивалося у форматі навчання на практиці, шляхом проб і помилок.

З 28 серпня по 11 листопада 1918 року Секція Пропаганди надрукувала близько 5,1 мільйона листівок вісімнадцяти різних дизайнів і організувала розповсюдження понад 3 мільйонів з них, переважно за допомогою пілотів-добровольців і водневих аеростатів. Допити німецьких військовополонених і заяви ключових німецьких лідерів після війни чітко засвідчили, що психологічні операції, проведені США та їхніми союзниками, істотно сприяли швидкому занепаду бойового духу та розпаду внутрішньої єдності підрозділів у фінальний період бойових дій. На жаль, армії США довелося повторно засвоїти багато з цих уроків під час Другої світової війни і Корейської війни, доки не було схвалене

рішення про створення постійного підрозділу психологічних операцій після укладення перемир'я в Кореї в липні 1953 року.

Хоча терміни, методи, засоби масової інформації, ситуації та цільові аудиторії змінилися з січня 1918 року, її фундаментальна мета не змінилася: «донести відібрану інформацію та показники до іноземних аудиторій, щоб вплинути на їхні емоції, мотиви, об'єктивні міркування і, зрештою, на поведінку іноземних урядів, організацій, груп та окремих осіб» [53].

На відміну від психологічних операцій, які можуть як мати локальний характер, так і застосовуватись щодо власного населення, термін «психологічна війна» зазвичай використовується для позначення комплексу дій, спрямованих проти іншої держави в умовах військового чи економічного конфлікту. Оскільки основним інструментом у психологічній війні є інформація, її часто трактують як одну з форм інформаційної війни. Деякі дослідники об'єднують ці явища в межах поняття «інформаційно-психологічна війна» [20].

Психологічні операції – це сплановані операції з донесення відібраної інформації та індикаторів до іноземних аудиторій з метою впливу на їхні емоції, мотиви, об'єктивні міркування, і, зрештою, на поведінку іноземних урядів, організацій, груп та окремих осіб [33].

Серед основних завдань психологічних операцій – створення невизначеності й двозначності, що сприяє зниженню ефективності дій противника, протидія його пропаганді, стимулювання невдоволення серед опозиційно налаштованих груп, а також концентрація уваги супротивника на окремих об'єктах з метою послаблення його оперативних можливостей. Важливо зазначити, що психологічні операції не тотожні обману: деякі структури дотримуються політики передачі виключно достовірної інформації, аби забезпечити довіру та ефективне сприйняття з боку цільової аудиторії [56].

Починаючи з 1990-х років, психологічні операції поєдналися з кібератаками та іншими технологіями гібридної війни. Історичний розвиток показує, що психологічні інструменти постійно вдосконалюються – від листівок і радіопередач у ХХ ст. до сучасних онлайн-маніпуляцій і гібридних операцій.

Психологічна війна глибоко впливає на суспільну свідомість і культуру – маніпулятивні наративи формують колективні стереотипи і змінюють рамки сприйняття дійсності. Зокрема, сучасні дослідники говорять про «когнітивну війну» – спецоперації, що працюють над свідомістю людей на індивідуальному, груповому та суспільному рівнях [43].

Психологічний тиск операцій знижує мобілізаційний потенціал суспільства, підриває бойовий дух супротивника ще до початку відкритого протистояння, що може суттєво вплинути на результат конфлікту. Інформаційно-психологічні операції стають фактором не лише стратегії безпеки, а й соціального становлення – вони здатні змінювати моральний клімат і свідомість цілих націй.

Інформаційна війна є реальністю сучасного світу. На сьогодні інформаційні операції активно здійснюються як збройними силами, так і недержавними структурами. Попри те, що глобальна інформаційна війна ще не набула повномасштабного характеру та її наслідки залишаються до кінця неусвідомленими, світ уже перебуває в умовах постійної інформаційної конкуренції, що супроводжується періодичними спалахами конфліктів.

Отже, у сучасному світі інформаційна війна постає як одна з ключових форм протиборства між державами, наднаціональними та недержавними структурами. Розвиток цифрових технологій, глобальна доступність інформаційних ресурсів і стрімке поширення соціальних мереж кардинально трансформували способи ведення конфліктів, у результаті чого інформаційна сфера стала не лише засобом забезпечення бойових дій, а й самостійним театром військово-політичного протистояння. Інформаційна війна, на відміну від традиційних форм збройного конфлікту, має гібридний, багатовимірний і прихований характер. Її головна мета – не фізичне знищення ворога, а деморалізація, дезорієнтація, підриг довіри до інституцій, маніпуляція свідомістю суспільства та порушення комунікаційних зв'язків. Об'єктами інформаційного впливу є не лише військові структури, а й цивільне населення, національні уряди, бізнес-кола, медіа, а також міжнародні аудиторії.

Інформаційна війна є невід’ємною частиною сучасних конфліктів, і її значення лише зростатиме в умовах подальшої цифровізації суспільства. Країни, які зможуть сформувавши ефективну інформаційну політику, зміцнити стійкість свого інформаційного простору та забезпечити критичне мислення у громадян, матимуть значну перевагу не лише у військовій, а й у політичній, економічній та культурній сферах.

РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОПЕРАЦІЇ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ

Засоби масової комунікації давно використовуються як інструмент управління сприйняттям громадськості в рамках «публічної дипломатії» та «конфліктів низької інтенсивності» з метою впливу, переконання або навіть примусу певних цільових аудиторій до конкретних дій. Саме на основі досліджень у сфері комунікацій і вивчення громадської думки були сформовані концепції інформаційно-психологічних операцій (ІПСО), які нині активно застосовуються у військовій сфері [49].

Інформаційно-психологічні операції ґрунтуються на двох аспектах: передача *повідомлення* через відповідні *засоби масової інформації* цільовій аудиторії (наприклад, військовослужбовцям супротивника або іноземному населенню).

Підготовка інформаційно-психологічних операцій починається з ідентифікації цільового сприйняття, яке необхідно сформуванню, та розроблення ключових тем у повідомленнях, здатних викликати бажану реакцію у визначеної аудиторії.

Теми базуються на аналізі психологічних підтекстів і розумінні культури, упереджень, засобів сприйняття, слабких і сильних сторін цільової аудиторії. Діяльність з розробки тем операцій вимагає схвалення і координації між усіма елементами влади, щоб забезпечити послідовність дипломатичних, військових та економічних повідомлень. Повідомлення можуть мати форму усних, текстових повідомлень або «символів» у графічній чи візуальній формі.

Далі обираються засоби масової інформації для передачі повідомлення, а унікальні повідомлення для кожного каналу адаптуються з урахуванням культурних особливостей тієї частини цільової аудиторії, яка буде охоплена.

Вплив та наслідки проведення інформаційно-психологічних операцій необхідно відстежувати за допомогою розвідки, щоб удосконалити та адаптувати

як повідомлення, так і засоби масової інформації для досягнення бажаних ефектів [56].

Росії притаманно використовувати інформаційно-психологічні операції для досягнення своїх політичних цілей – більш того, на успіху попередніх таких операцій будується її сучасний інститут репутації. Для розуміння ексцентричних дій Росії в інформаційному просторі необхідно звернутися до історичних прецедентів, які демонструють тривалість використання інформаційно-психологічних операцій як інструменту зовнішньої та внутрішньої політики.

Русифікація або зросійщення є найбільш характерним проявом національної політики російської влади – це примусовий перехід на російську мову, засвоєння російських звичаїв і культури, також сукупність дій та умов, спрямованих на зміцнення російської національно-політичної переваги в країнах, що опинилися у складі Російської імперії чи Радянського Союзу або перебувають у сфері її впливу, за допомогою переходу чи переведення осіб неросійської національності на російські мову й культуру та їхньої подальшої асиміляції. Кінцевою метою русифікації є політична лояльність та мовно-культурна асиміляція неросійських етносів, тобто позбавлення їх власної ідентичності.

У часи правління Катерини II, ще до зруйнування Запорозької Січі, у таємній інструкції генерал-прокурору Олександрову Вяземському імператриця вказувала: «Мала Росія, Ліфляндія та Фінляндія суть провінції, що керуються конфірмованими їм привілеями, зречтисся яких усіх раптом вельми непристойно би було, однак і називати їх чужоземними і ставитися до них на тих же підставах є більше, ніж помилка, а можна назвати з вірогідністю дурістю. Ці провінції, також і смоленську, слід найлегшими шляхами привести до того, щоб вони обрусіли і перестали б дивитись як вовки до лісу. До того приступ вельми легкий, якщо розумні люди обрані будуть начальниками у тих провінціях; коли ж в Малоросії гетьмана не буде, то треба намагатися, щоб вік і ім'я гетьманів зникло, не тільки б персона яка була переведена до того достоїнства» [25].

Катерина II, прихильниця абсолютизму, проводила політику остаточної ліквідації української автономії та інтеграції її територій до Російської імперії. У гуманітарній сфері це супроводжувалося активною русифікацією: з 1766 року книги Києво-Печерської лаври підлягали цензурі Синоду, а з 1769 – українські церковні книги замінені на московські, українські букварі вилучено з ужитку. У 1783 році в Києво-Могилянській академії запровадили російську мову викладання, а у 1789 році в Петербурзі вийшов словник, де українську мову визначали як «зіпсовану польською російську» [21].

У другій половині XVIII ст. російську мову запровадили в діловодстві українських консисторій, а священників зобов'язали проповідувати церковно-слов'янською з російською вимовою. Русифікація поступово охопила всі аспекти суспільного життя, на Лівобережжі, у Києві, на Слобожанщині, а згодом і на Правобережжі після придушення польського повстання 1830-1831 років.

У другій половині XIX ст. русифікація посилилася: Валуєвський циркуляр (1863) і Емський указ (1876) обмежили українське книгодрукування. Уряд здійснював насильницьке навернення українців Холмщини до православ'я. Від 1866 року розпочали уніфікацію обрядів греко-католицької церкви, а з 1875 року – поширювали звернення до царя про відновлення православ'я, підписи під якими добувалися російською владою залякуванням, хитрощами та репресіями: до непокірних застосовувалися штрафи, ув'язнення, заслання, покарання різками.

У прибалтійських провінціях – Ліфляндії, Естляндії та Курляндії – було здійснено уніфікацію адміністративної та судової систем, з обов'язковим впровадженням російської мови в установах. Русифікація поширилася на освіту: школи підпорядкували міністерству народної освіти, витіснивши місцеве самоврядування та вплив лютеранських пасторів. Місто Дерпт у 1895 році перейменували на Юріїв, університет – реформували. Також тиснули на місцеву мову та релігію адміністративними методами. У Фінляндії за Олександра III запровадили російські гімназії, вимагали знання російської мови в урядових установах, офіційне листування з 1891 року велося виключно російською. Було

скасовано фінський урядовий комітет, об'єднано поштову систему й запроваджено російський рубль. Загалом на всіх національних околицях імперії – від Фінляндії до Кавказу, де пригнічувалися вірмени, – політика зросійщення викликала або посилювала ворожість до російської влади.

Повертаючись до сутності терміну «інформаційна війна» – вплив на населення країни у мирний або військовий час шляхом розповсюдження певної інформації у спосіб, який формує у суспільстві чи групі людей потрібну точку зору, вичерпну систему поглядів, що діє на користь організатора інформаційної пропаганди – стає чітко зрозуміло, що Росія веде агресивні інформаційні війни, особливо проти України, вже протягом кількох століть.

Росія домінувала в інформаційному просторі та використовувала засоби пропаганди та дезінформації для формування потрібної громадської думки, деморалізації та залякування населення, створення протиріч і підтекстів у наявних дискурсах, сіяла негативне ставлення до культурних спадщин, контролювала доступ до інформаційних ресурсів, інформаційні канали та види поширюваної інформації ще до того, як термін «інформаційна війна» увійшов в ужиток – все це з метою позбавлення народів національної ідентичності, свідомості, формування з них зручних «ляльок» для виконання потрібних політичних функцій.

Прихід до влади більшовиків надав Росії можливість проводити масштабні інформаційно-психологічні операції та контролювати суспільну думку так, як раніше вона ще не мала нагоди.

Після Жовтневого перевороту 1917 року більшовики успадкували систему інформаційного контролю та розбудували її за ідеологічними мотивами. Було створено державну пропагандистську структуру – від ЦК КП(б)У до ГлавПУ Збройних сил, яке відповідало за партійне виховання, комсомольську підготовку та випуск ідеологічних матеріалів.

З розбудовою СРСР держава централізувала засоби масової інформації. Усі газети й журнали були державними або партійними, ЗМІ зійшлися під пильним контролем ЦК. За репресивні «антирадянські настрої» (наприклад,

критику влади чи прославляння «буржуазного націоналізму») закривалися видання та арештовували журналістів. Офіційна лінія КППРС диктувала зміст науки й літератури, а кожне відхилення від партійної догми розглядалося як «контрреволюційне» чи «буржуазно-націоналістичне».

Комітет державної безпеки (КДБ) активно вів зовнішню підривну роботу, так звані «активні заходи» – систему інформаційно-психологічних операцій із використанням дезінформації, агентів впливу, псевдоекспертних заяв тощо. Через міжнародні канали (газети, радіо, кіно) СРСР розповсюджував брехливі наративи про Захід. У західну пресу через агентів КДБ просочувалися газетні анонімні «документи» та змонтовані «рапорти» (приклад – дезінформація про «ядерну зиму» як наслідок розгортання ракет НАТО). КДБ також фінансував «мирні» організації на Заході та комуністичні партії, намагаючись вплинути на громадську думку й підірвати єдність західних альянсів [32].

Держава створила «ідеологічні фабрики» на кшталт Міжнародного інформбюро – організації для координування пропаганди компартій Східного блоку. Основною діяльністю Комінформу було видання пропагандистських матеріалів для солідаризації комуністичного руху та дискредитації плану Маршалла й Трумена [52].

У СРСР будь-які спроби національного самоутвердження розцінювалися як «буржуазний націоналізм». Ідеологи влади вважали український, балтійський або кавказький націоналізм загрозою союзному ладові.

СРСР використовував інформаційно-психологічні операції також для нейтралізації зарубіжної опозиції. Уже в 1920-х роках Державне політичне управління створило операцію «Трест» – фіктивну антибільшовицьку організацію, щоб заманити емігрантів (наприклад, Бориса Савинкова) назад до країни, де їх згодом арештували. Після Другої світової війни КДБ/НКВС засилало агентів у середовища націоналістичних партизанів у Західній Україні, Балтії та Польщі. Навіть штучно створювалися «мародерські» загони повстанців, щоб дискредитувати реальні рухи опору [32].

Імперська та радянська політика русифікації, культу «радянської людини» і «братніх народів», насадження російської культури та цінностей, цілеспрямоване стирання національної ідентифікації українців наклали глибокий відбиток на українську ментальність. Це заклало фундамент для проведення Росією ефективних інформаційно-психологічних операцій вже в часи незалежності України.

Відомий пропагандист і рашистський ідеолог Олександр Дугін у своїй книзі «Основи геополітики: Геополітичне майбутнє Росії» 1997 року стверджував, що Україна повинна бути анексована Російською Федерацією, тому що нібито «Україна як держава не має геополітичного значення, особливого культурного імпорту чи загальнолюдського значення, географічної унікальності, етнічної винятковості, її певні територіальні амбіції становлять величезну небезпеку для всієї Євразії і без вирішення проблеми „українського питання“ говорити про континентальну політику взагалі безглуздо. Не можна дозволити Україні залишатися незалежною, якщо вона не буде санітарним кордоном, що було б теж неприпустимо» [38]. Вважається, що ця книга мала значний ефект на російську еліту і безпосередньо вплинула на методи зовнішньої політики Володимира Путіна [34].

У 2004 році український президент Леонід Кучма підтримав тодішнього прем'єр-міністра Віктора Януковича як свого наступника. Імідж Януковича під час передвиборчої кампанії будувався на ідеях стабільності та наступності влади, зміцнення зв'язків з Росією, тоді як головний опозиційний кандидат Віктор Ющенко позиціонував себе як прозахідного демократа-реформатора. Росія активно підтримувала Віктора Януковича в ході його президентської кампанії, проте тоді їх планам по захопленню влади завадила Помаранчева революція, що Кремль сприйняв як виклик Росії. Стався поворот у зовнішній політиці Росії, і замість інтеграції із Заходом було вирішено розпочати «відгородження від Заходу», що було сформульовано в Мюнхенській промові Путіна 10 лютого 2007 року.

Незадовго після подій Помаранчевої революції та приходу до влади Віктора Ющенка, 6 грудня 2005 року групою колабораціоністів було створено суспільно-політичну сепаратистську організацію «Донецька республіка». Метою учасників об'єднання було надання особливого статусу східним областям України. Організація мала шість відділень у Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській та Миколаївській областях.

З 17 по 22 листопада 2006 року активісти організації проводили мітинги у Донецьку та збирали підписи за створення Донецької Республіки. На початку 2007 року представники «Донецької республіки» провели низку акцій у різних містах східної України, пропагуючи ідеї сепаратизму та федералізації країни. У жовтні 2009 року лідер «Донецької республіки» Олександр Цуркан звинуватив Ющенка у підготовці збройного нападу на Кубань, війни з Росією та геноциду росіян. На прикладі цього стає очевидним, що задовго до подій 2014 року Росія прощупувала ґрунт, спонсорувала дії колабораціоністів та розповсюдження проросійської пропаганди й дезінформації.

Гібридна агресія Росії на Сході України, що розгорнулася з початку квітня 2014 року, була другою частиною плану військово-політичної операції «Русская весна». Метою цього етапу було продовження кампанії із захоплення східних і південних регіонів України, які з огляду на географічні, історичні, мовні та культурні чинники вважалися найбільш зручними територіями для анексії. Тактика Росії, як і раніше, включала в себе пропаганду, дискредитацію української влади, а також кібератаки та підтримку маргінальних політичних рухів.

Безпосередню підготовку до вторгнення на Донбас (на рівні тактичних планів) Росія проводила в 2010-2013 рр., створюючи агентурні мережі ФСБ РФ та ГРУ ГШ ВС РФ в Україні, безпосередньо за згоди та підтримки тодішнього президента України Віктора Януковича, а також голови СБУ Валерія Хорошковського.

Навесні 2014 року соцмережі наповнилися повідомленнями, які залякували місцеве населення та закликали до боротьби з «націоналістичною загрозою». Для

цього використовувалися вірусний контент і медіа-активісти, зокрема, ключовим медіавірусом періоду була облога Слов'янська та дії Ігоря Стрелкова (Гірка). Тему поширювали цілеспрямовано та системно, з залученням всіх можливих ресурсів. У ЗМІ та соцмережах розкручували тему громадянської війни в Україні, яка нібито пояснювала події на Донбасі, протести та теракти в Харкові, Одесі та Херсоні.

Улітку 2014 року Росія активно поширювала в соцмережах дезінформацію про нібито застосування силами АТО важкого озброєння – артилерії та бронетехніки, з метою виправдання появи аналогічних збройних засобів у сепаратистів, які вони представляли як трофеї. Водночас з'явилася тема російських миротворців, що мали зайти на Донбас під мандатом російської «Організації договору про колективну безпеку» (ОДКБ), яка діяла у рамках СНД.

Росія використовувала соціальні мережі для інформаційного супроводу своїх військових дій, застосовуючи тактику залякування, дезінформації та дискредитації української влади та силових структур. Для масштабного впливу та моніторингу залучалися як автоматизовані інструменти роботи з контентом, так і ручна робота – фейкові акаунти, пропагандистські майданчики та участь у дискусіях під постами популярних блогерів. Спочатку ці атаки були системними, але з часом через великі обсяги інформації та недостатнє розуміння специфіки аудиторії їхня організація погіршилася.

Інформаційні атаки стали проводитись періодичними хвилями з високою щільністю, що знизило їхню ефективність і спричинило зростання скептицизму серед українських користувачів. Згодом цей скепсис перетворився на психологічний захист – у більшості українців створився ментальний бар'єр до російської пропаганди.

Восени 2014 року, після стабілізації військових дій та переходу російсько-українського протистояння по більшості в дипломатичну й економічну площину, змінився й характер інформаційної війни. Після провалу стратегії блискавичної війни російська сторона почала шукати нові теми для інформаційної роботи. Тепер медіавіруси та типові інформаційні операції втрачали актуальність вже за

1-2 тижні, а частина інформаційних ресурсів переключилася на західні країни, зокрема ті, що стосувались процесів «Нормандської четвірки» та мінських угод.

Головним завданням стала дискредитація України в очах її західних партнерів, де важливу роль відіграла катастрофа малайзійського літака рейсу МН17, а також спроби довести «геноцид» української влади щодо населення Донбасу. Мішенями інформаційних атак продовжували бути офіційна влада, силові структури, праві політичні рухи, акцент робився на персоналізації, залученні свідків «злочинів української влади». Тоді з'явилися та поширювалися медіа-віруси «розіп'ятий хлопчик», «два раба», «іноземні найманці в ЗСУ», з використанням відповідного контенту (відео, фото, тексти, аудіо) і хештегів.

Узимку 2014-2015 року російські спецслужби спільно з інформаційними структурами так званих «ДНР» і «ЛНР» розгорнули інформаційно-психологічну кампанію зі зриву четвертої хвилі мобілізації в Україні. Вони системно поширювали маніпулятивні матеріали про небезпеку служби в АТО та «легальні» способи ухилення від мобілізації, використовували фальшиві свідчення, підроблені документи та фейкові розслідування. Кампанія дала помітний ефект – кількість відмов від мобілізації значно зросла, особливо в областях Західної України. Під час Дебальцевської битви застосовувався цілеспрямований психологічний тиск на військовослужбовців, що перебували на передових позиціях, через соцмережі та мобільний зв'язок, де особливо експлуатувалася тема здачі в полон бійців 40-го батальйону територіальної оборони.

Навесні 2015 року російська сторона спробувала розгорнути новий фронт у рамках операції «Русская весна» в Одеській області, де планували реалізувати проєкт так званих «Народного Совета Бессарабии» та «Бессарабской народной республики». Інформаційну підтримку операції забезпечували відомі проросійські мережеві структури («Антимайдан», «Киберберкут», «Новороссия») та інтернет-видання (зокрема ресурс «Таймер»). Через репости статей, мемів, фото та відео вони намагалися дискредитувати українську владу, армію та правоохоронні структури, водночас популяризували ідею автономії

південно-західних районів області. Проте завдяки оперативним діям Служби безпеки України та Національної гвардії цей заколот вдалося нейтралізувати на початковому етапі.

У другій половині 2015 року російські пропагандисти та структури так званих «ДНР» і «ЛНР» зосередились на дискредитації української влади через теми корупції в армії та контрабанди серед керівництва підрозділів ЗСУ в зоні АТО, паралельно намагаючись розкрутити ідею «третього Майдану». Основні атаки були спрямовані на ключових посадовців – тодішнього президента Порошенка, прем'єрів Яценюка та Гройсмана, керівників силових відомств Полторака, Авакова і Турчинова, які піддавались постійним інформаційним нападам. Ці дії мали на меті викликати когнітивний дисонанс у суспільстві та спровокувати масові протести. Для посилення впливу активно використовувались соцмережі з акцентом на персональний тролінг через численні фейкові акаунти. Ці псевдопрофілі створювали цілісні медіа-мережі для масового поширення компромату, маніпулятивних відео та коментарів під топовими публікаціями.

Під час війни на Сході України ключові медіа-віруси стосувалися військових дій, внутрішньої політики України та міжнародних процесів, пов'язаних із конфліктом. Вони часто втілювалися у вигляді відомих соцмережеских тропів, таких як хештеги #двараба, #визиткаяроша, #распятьймальчик, #МН17, #русскаявесна та інші. Більшість із них поширювалися російською стороною, хоча українські теми також знаходили відгук, переважно серед внутрішньої аудиторії. Найефективнішим способом боротьби з російською пропагандою стало висміювання її наративів, як-от «забрали kota в Нацгвардію» чи «де мої два раба».

Російським структурам вдалося досягти лише часткових успіхів у інформаційній війні, проте цього було достатньо для забезпечення інформаційно-психологічної частини гібридної війни та утримання впливових позицій на Сході та Півдні України. Зусилля українських структур –

Міністерства інформаційної політики, СБУ, Міноборони, МВС та державних ЗМІ – не мали відчутного ефекту.

Друга фаза операції «Русская весна» на Донбасі виявилася менш успішною для РФ порівняно з кримською через організований український спротив. Швидкість та непередбачуваність – ключові фактори у інформаційній війні – були для Росії недосяжними. Хоча російській стороні вдавалося виконувати тактичні завдання (дезінформація, психологічний тиск, мобілізація прихильників), стратегічні цілі – маніпуляція світовою думкою, інформаційна ізоляція зони конфлікту та підтримка Мінських угод на вигідних для Росії умовах – залишилися недосяжними [11. – С. 66-73].

Після анексії Криму та підтримки сепаратистів на сході України, Путін користувався фальшивим наративом, що борці за свободу Донбасу самостійно повстали й успішно поборили злочинний режим Києва для здобуття незалежності. Звіт Атлантичної ради за жовтень 2015 року «Hiding in Plain Sight: Putin's War in Ukraine» викрив цю брехню – за допомогою супутникових знімків та доказів з російських акаунтів у соціальних мережах, автори довели, що російські збройні сили увійшли на Донбас, брали участь у бойових діях і надавали пряму військову підтримку місцевим сепаратистам. Головною задачею Кремля в інформаційній війні проти України було та є виправдати збройний напад і зняти з себе усю відповідальність за війну [35].

На початку повномасштабного вторгнення Росія почала штурм українського інформаційного простору за заздалегідь підготовленими матеріалами. Головною метою було сіяння паніки та розпачу – Росія користувалась завчасно відзнятими матеріалами та повідомленнями і поширювала їх в інформаційному просторі України (наприклад, на початку повномасштабного вторгнення розповсюджувалися «фейки» про мітки на дорогах і будівлях). Задля кожного «вкиду» та «фейку», навіть кількох конкретних слів у повідомленні, проводився значний аналіз, планування виконання спеціальних заходів, розробка матеріалу, оцінка виконаних заходів після поширення.

Перші дні повномасштабного вторгнення Росії були справжнім викликом для українців ще й у контексті інформаційної гігієни – російська сторона використовувала, наприклад, різні Телеграм-канали для масової дезінформації про перебіг війни, зокрема, що керівництво України нібито покинуло країну або підписало договір про капітуляцію, населення захоплених міст зустрічає російських окупантів як «визволителів», розмови та повідомлення громадян прослуховують і прочитують українські спецслужби за правилами «воєнного часу» тощо [48]. Перед підрозділами інформаційно-психологічних операцій у складі Збройних сил України постала задача ефективної швидкої протидії російській пропаганді та дезінформації.

Одна з безлічі наступальних психологічних операцій з боку Росії була націлена на 47-му окрему механізовану бригаду «Магура» з метою деморалізації особового складу бригади, збільшення протиріч між військовослужбовцями Збройних сил України – заради цього поширювалася дезінформація про те, що бригада отримує більше забезпечення за інших [29].

Росія продовжує вести систематичну інформаційну війну проти України в різних інформаційних площинах. Однією з частин планів російської влади зі збереження свого інституту репутації є відомі російські блогери та лідери думок, що висказують деяку «нейтральну позицію» або «антивоєнну позицію», і яких продовжує дивитись частина українців – вони психологічно впливають на українців у довгостроковій перспективі з метою формування іміджу «хороших росіян», непомітно насаджують українцям російські наративи.

Заходи інформаційно-психологічного впливу проводять обидві воюючі сторони. Підрозділи інформаційно-психологічних операцій у складі Сил спеціальних операцій Збройних сил України є окремим компонентом, який проводить оборонні або наступальні психологічні операції, що зменшують спроможність ворога на полі бою – змушують противника відходити з позицій, здаватися в полон, саботувати накази командування, дезертирувати. Інформаційно-психологічний вплив провокує зрушення у свідомості та здатний змінити морально-психологічний стан військовослужбовців, спонукати їх до

виконання потрібних дій. Основними формами інформаційного впливу на підрозділи Збройних сил на сьогодні є: соціальні мережі, друкована пропаганда, усна пропаганда, радіопропаганда, телевізійна пропаганда. Досвід показує, що різні види пропаганди є найефективнішими формами інформаційно-психологічного впливу на військовослужбовців та цивільне населення [16. – С. 68-69].

Ефективним методом протидії деструктивному інформаційно-психологічному впливу для цивільного населення є підвищення рівня цифрової та медіаграмотності серед населення. Відповідно до Стратегії інформаційної безпеки [19], це передбачає просвітницькі кампанії з медіаграмотності, спрямовані на розвиток критичного мислення, навичок фактчекінгу та аналізу інформації. Водночас необхідно створити оперативну динамічну систему комунікації з громадськістю, яка дозволить швидко спростовувати фейки та запобігати інформаційним атакам з боку противника.

РОЗДІЛ 3. НАЙПОШИРЕНІШІ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОПЕРАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ РОСІЇ З УКРАЇНОЮ

Росія використовує повний арсенал інформаційного впливу проти України, Європи, США, а також всередині власної держави. Для поширення фейків, маніпуляцій та дезінформації Кремль залучає всі доступні ресурси – від офіційних ЗМІ до анонімних платформ і підконтрольних акаунтів по всьому світу.

Російські інформаційно-психологічні операції поділяються за тривалістю на короткострокові та довгострокові, і залежно від тривалості різняться їхні цілі.

Короткострокові операції спрямовані на те, щоб подавати ключові події у вигідному для Кремля руслі. Особливу увагу приділяють пам'ятним датам, які є важливими елементами російської пропаганди – мережею часто поширюються повідомлення про можливі масовані обстріли Росією на різноманітні «визначні дати». Такі прогнози можуть не лише викликати страх і паніку в суспільстві, але й породжують безліч фейків, які важко відрізнити від правди.

Метою довгострокових інформаційно-психологічних операцій є підтримання постійного психологічного тиску, деморалізація українців, послаблення довіри до влади та зменшення міжнародної підтримки України. Один із прикладів – боротьба за перевагу в кіберпросторі. Згідно з даними звіту групи аналізу загроз Google (TAG), порівняно з 2020 роком, у 2022 році Росія збільшила хакерські атаки на Україну на 250%, а на користувачів у країнах НАТО – більш ніж на 300%. Зокрема, кіберзлочинці використовують фішингові розсилки для крадіжки облікових даних або зламу акаунтів військових та громадських діячів, щоб поширювати пропаганду та заклики до капітуляції [30].

Крім того, дезінформація – це не лише маніпуляції, а спроба безпосередньо вплинути на дії українців і рішення, які можуть стати питанням життя чи смерті. Наприклад, люди стикалися з російськими фейками про евакуацію з прифронтових зон чи брехливими наративами про нібито жорстокість

українських військових щодо цивільного населення. Такі наративи можуть підштовхнути людей до небезпечних рішень, що суперечать їхньому добробуту.

Розглянемо найбільш резонансні інформаційно-психологічні операції проти України за період повномасштабного вторгнення Росії.

1. Мітки для наведення ракет.

Російська інформаційно-психологічна операція з мітками вважається однією з наймасовіших короткотривалих операцій. У перші дні повномасштабного вторгнення соціальними мережами ширилася інформація про мітки на дорогах, будівлях, деревах тощо, які Росія нібито використовує для наведення ракет через супутники (рис. 3.1).

Рис. 3.1 – Мітки для «наведення ракет».

Джерело: [17]

«Фейк» був спеціально запущений, щоб викликати в українців почуття тривоги, посіяти паніку. На той момент маніпуляція виявилася досить ефективною. Спрацювала комбінація факторів: деякі з міток виявились геодезичними розмітками, деякі з них виконували колабораціоністи на замовлення російських структур, а отже, їх дійсно можна було знайти, на відміну від інших «фейків» з Інтернету, що поширювало страх серед українців. Для оперативного контролю ситуації в умовах суспільної паніки українськими підрозділами ІПСО була обрана тактика поширення «методів протидії» – потрібно засипати мітки піском або землею, замальовувати їх (хоча для наведення сучасної техніки такі мітки й не використовуються).

2. «Українські біолабораторії».

Конспірологічна теорія вперше з'явилась у березні 2022 року після повномасштабного російського вторгнення. Російські чиновники почали безпідставно стверджувати, що медичні установи України є «таємними біолабораторіями, фінансованими США», що нібито розробляють таємну біологічну зброю в роботі зі «збудниками небезпечних інфекцій» у 30 лабораторіях по всій країні. Хоча багато міжнародних медіа розвінчали це як міф [55], він був посилений заявою Міністерства закордонних справ Китайської Народної Республіки та їх державними ЗМІ [37].

Російські та китайські чиновники активно поширювали конспірологічну теорію у спробі підсилити звинувачення. Серед ключових фігур, що підтримували теорію – міністр закордонних справ РФ Сергій Лавров, лідер «Єдиної Росії» Дмитро Медведєв, офіційний акаунт в X (Twitter) російського посольства в Сараєво, а також російські державні медіа, такі як Sputnik і ТАСС.

Міністерство закордонних справ Китаю вимагало «детального звіту» про «біологічну військову діяльність України в країні та за кордоном». 11 березня 2022 року Росія ініціювала нараду в ООН для обговорення звинувачень, що, за словами Reuters, було спробою довести наклеп без жодних доказів. У відповідь ООН заявила, що немає жодних доказів розробки Україною біологічної зброї. США та їхні союзники звинуватили Росію в навмисному дезінформуванні та розцінили це як можливу підготовку до власних біологічних або хімічних атак [54].

Політолог та вчений Томас Рід припустив, що це може бути класичним прийомом Кремля – звинуватити інших у тому, що роблять вони самі. Ця тактика має історичне підґрунтя: у 1980-х роках, коли СРСР застосовував хімічну зброю в Лаосі та Афганістані, радянська преса поширювала фейки, нібито ЦРУ використовує заражених комарів як біологічну зброю [47]. Раніше Кремль вже використовував такі теорії змови про біологічні лабораторії та поширював подібну дезінформацію про Грузію та Казахстан. Наприклад, Кремль звинувачував у розробці біологічної зброї установу охорони здоров'я наукового

центру Лугара в Грузії, оскільки дослідницький центр працював над боротьбою з пандемією COVID-19 [51].

2. «Кривавий феєрверк» на 9 травня 2022 року.

Напередодні 9 травня 2022 року розповсюджувалася інформація, що «Москва готує українцям на 9 травня «кривавий феєрверк», «Путін оголосить війну та масову мобілізацію», «Путін нанесе по Києву тактичний ядерний або хімічний удар». Реальна ж ситуація на фронті виявилася настільки невтішною для Кремля, що після втрати 199 літаків та 158 гелікоптерів російське командування було змушене скасувати авіаційну частину «переможного» параду 9 травня – формально посиляючись на «несприятливі погодні умови». Метою такої операції, як і багатьох інших, було залякування українців та розповсюдження панічних настроїв у суспільстві.

3. «Обстріл з HIMARS» Україною Оленівки.

Наприкінці липня 2022 року трагедія в Оленівці масово обговорювалася українськими медіа. У ніч на 29 липня Росія вчинила акт тероризму проти захисників «Азовсталі» в Маріуполі, яких утримувала в полоні на окупованій території колишньої Волноваської виправної колонії №120. Від вибуху в бараці загинуло щонайменше 53 полонених, понад 130 було поранено. Співробітники колонії при цьому не постраждали.

Генеральний штаб Збройних сил України повідомив, що це був навмисний обстріл українських полонених з російської сторони: «російські окупанти переслідували, таким чином, свої злочинні цілі – звинуватити Україну у скоєнні «воєнних злочинів», а також приховати тортури над полоненими і розстріли, які здійснили там за наказами окупаційної адміністрації та командування ЗС РФ на тимчасово окупованій території Донецької області» [14].

Масове вбивство Росія намагалась приховати «вкидами» про обстріл з американської РСЗО HIMARS з території України (за словами представника міноборони РФ) – показували нібито уламки ракет у своїх репортажах, проте без доказів, що їх було вилучено саме в Оленівці. У звіті Інституту вивчення війни

повідомляли, що продемонстровані в російських медіа наслідки пожежі не відповідали результатам удару HIMARS [46].

На думку більшості експертів, це була інформаційно-психологічна операція Росії з метою залякування українців та примусу України до переговорів на вигідних для Росії умовах. Трагедія розхитала українське суспільство, адже окрім засудження Росії за її військовий злочин, українці критикували владу за неспроможність обміняти захисників «Азовсталі» і таким чином досягали головної мети Росії – зняти з себе відповідальність, спричинити розкол у суспільстві, створити дискредитацію влади.

4. Дефіцит донорської крові та нестача ліків.

Першоджерелом вірусного повідомлення про нестачу крові в Національному інституті хірургії та трансплантології імені Шалімова була анонімна веб-сторінка, створена наприкінці 2022 року. Фейк неодноразово поширювався мережею, проте особливого розповсюдження набув у січні 2023 року – спочатку методом «сарафанного радіо», а потім за допомогою підхоплення дезінформації публічними особами (офіцером Армії Ізраїлю Ігалем Левіном, тележурналісткою Наталією Мосейчук). 13 січня 2023 року інформація про нестачу крові була спростована самим Інститутом Шалімова, але спричинила достатню тривогу в суспільстві.

Подібно цій операції, у 2023 році масово розповсюджувалася дезінформація про дефіцит ліків в аптеках – листи з попередженням надсилали українцям на електронні скриньки та закликали використовувати засоби «народної медицини». В повідомленнях, начебто надісланих від Міністерства охорони здоров'я України, вказувалося, що дефіцит ліків спричинений відмовою України від лікарських засобів, виготовлених у Росії або Білорусі, та ускладненою логістикою. Міністерству охорони здоров'я довелося оприлюднити заяву, що інформація не відповідає дійсності і є частиною ворожої інформаційно-психологічної операції [4].

5. Руйнування багатоповерхівки у Дніпрі.

14 січня 2023 року Росія вдарила ракетою по житловому будинку в Дніпрі, що призвело до десятків жертв. У Кремлі відразу ж почали перекладати провину на Україну, стверджуючи, нібито руйнування спричинили українські сили ППО, які намагалися збити ворожу ракету.

Цій російській пропаганді несподівано підіграв Олексій Арестович – блогер та экс-радник Офісу президента України. Під час ефіру на YouTube він заявив, що будинок у Дніпрі був уражений внаслідок падіння збитої українською ППО російської ракети. На підтвердження своїх слів він посилався на «друга, який ніколи не помилявся». Російські ЗМІ миттєво використали цю заяву, подаючи її як начебто офіційну позицію України, мовляв, навіть «у Зеленського» визнають, що Росія тут ні до чого. Ці слова викликали хвилю обурення серед українських політиків, блогерів та військових. Багато хто розцінив висловлювання Арестовича як ефективну інформаційно-психологічну операцію на користь ворога.

6. Падіння літака Іл-76.

Після падіння військово-транспортного літака Іл-76 у Белгороді 24 січня 2024 року, російська сторона розпочала інформаційну кампанію, звинувативши у збитті літака українські сили. Також Росія стверджувала, що на борту перебували 65 українських військовополонених, які нібито загинули в результаті інциденту.

Ця російська версія події, не підтверджена на той момент незалежними джерелами, була швидко підхоплена низкою авторитетних міжнародних медіа. Серед них – The Guardian, AP News, ABC News, France 24 та BBC, які поширили інформацію про трагедію з посиланням на російські джерела. Кремлівська пропагандистська машина скористалася цим для просування нових антиукраїнських наративів. Відома російська пропагандистка Ольга Скабеева поширювала заяву заступника голови радбезу РФ Дмитра Медведєва: «Історія зі знищенням літака Іл-76 – результат внутрішньополітичної боротьби неонацистських еліт у Києві».

На думку експертів, кількість і динаміка швидкості розповсюдження матеріалів у російському інформаційному просторі свідчили про те, що Росія запустила чергову інформаційно-психологічну операцію. Численні невідповідності та прогалини в офіційній російській версії обставин катастрофи також знайшов Інститут масової інформації. За словами Ганни Чабарай, медіаекспертки Інституту масової інформації, наступні факти вказували на непослідовність і фіктивність російської версії [28]:

- 1) Російська сторона лише ввечері 24 січня надала медіаматеріали, які могли б підтвердити висунуті звинувачення – фотографії та відеозаписи з місця авіакатастрофи. Варто зазначити, що на них відсутні візуальні свідчення загибелі значної кількості людей – лише окремі розмиті червоні плями. Виникає закономірне питання, чому російська сторона не представила фото- та відеодоказів для підтвердження своєї позиції безпосередньо в перші години після інциденту.
- 2) Згідно з російськими заявами, на борту було шестеро членів екіпажу та троє супровідників. Загибель щонайменше трьох з них підтвердили їхні родичі. Проте списки українців, що перебували на борту, російська сторона опублікувала майже одразу, а інформацію щодо екіпажу надала лише ближче до вечора.
- 3) Місце аварії оточили, нікого туди не пускали. Російський телеграм-канал «База» писав, що уламки літака були розкидані на 5 кілометрів, а тіла – за 2 кілометра від місця падіння, що не сходиться з версією вибуху літака при ударі об землю, а не в повітрі.
- 4) Росіяни повідомили, що одночасно з літаком, який зазнав катастрофи, у повітрі перебував ще один Іл-76, на борту якого знаходилися 80 осіб на обмін. За їхніми твердженнями, цей літак повернув назад. Обмін мав відбутися у форматі 192 на 192, проте було заявлено лише про 145 військових.
- 5) На опублікованому Росією аркуші з іменами полонених знайшлося ім'я військового зі списку обміну, що відбувся ще 3 січня 2024 року –

Максима Коноваленко. Росія стверджувала, що тоді його не обміняли, тому везли на обмін зараз. Перевірити цю інформацію неможливо.

Достеменно невідомо, чи перебували українські військові на борту Іл-76. Фактично Росія заблокувала ініціативу міжнародного розслідування за участю представників ООН і Червоного Хреста.

7. Мобілізація в Україні.

На думку експертів (комунікаційниці, засновниці ініціативи з інфогігієни «Як не стати овочем» Оксани Мороз та головного спеціаліста Управління стратегічних комунікацій Апарату головнокомандувача ЗСУ, кандидата технічних наук Тараса Дзюби), дискредитація мобілізації в Україні була найбільш успішною російською інформаційно-психологічною операцією за 2024 рік.

За словами Оксани Мороз, це трансформація інформаційної кампанії: «Якщо минулого року росіяни більше вигадували, переробляли, виривали з контексту якісь кейси, зараз вони, на жаль, сфокусувалися на поширенні реальних кейсів, де ТЦК перевищують повноваження або де військовозобов'язані поведуться не зовсім адекватним чином». Як зазначає Оксана Мороз, це найуспішніша інформаційна операція Росії за весь період війни [10].

У ході операції Росії вдалось, так би мовити, «демонізувати» ТЦК – сформувати максимально низький рівень довіри українців до органу, створити прірву між ТЦК і цивільним населенням. В соцмережах стрімко розноситься негатив про мобілізацію, щодня з'являються сотні постів – багато з них накручені ботами, які навмисно розпалюють паніку. Часто публікують обрізані відео з конфліктів, щоб спотворити суть подій, маніпулювати почуттями людей. Операція працює ефективно, бо розповсюджуються та спотворюються реальні конфліктні ситуації, часто вирвані з контексту – складається враження, що ТЦК працює лише в такому форматі, що це переважна більшість випадків мобілізації.

Головне управління розвідки (ГУР) Міністерства оборони також повідомило про чергову інформаційно-психологічну операцію Росії проти України.

«Останнім часом у ТікТок та інших соцмережах один за одним з'являються ролики, на яких нібито українські чоловіки знімають себе на відео за кордоном на відпочинку та називають себе «ухилянтами». Подібний контент швидко набирає перегляди та коментарі аудиторії – схвальні та критичні, але дискусії під цими відео тільки просувають їх у тренди. Для подібного контенту одночасно були створені «народні» пісні, у текстах яких завжди простежується основний меседж – вихваляння «ухилянтів», – інформує прес-служба ГУР [12].

У ГУР підкреслили, що одночасна поява великої кількості пісень та відео, які прославляють чоловіків, що уникають захисту країни, разом з анонімністю їхніх творців та активним поширенням цього контенту через бот-мережі, свідчить про сплановану ворожу пропагандистську кампанію.

У розвідці зазначили, що ця інформаційно-психологічна операція є класичним методом розколу суспільства – протиставленням «оборонців» та «ухилянтів». Метою таких дій є зрив мобілізації та нарощування суспільної напруги через внутрішні конфлікти.

Кожен конфлікт між ТЦК і чоловіками призовного віку, кожен випадок корупції серед їхніх працівників – новий інструмент для Росії, яка використовує ці теми, щоб розділити українське суспільство та підірвати мобілізацію. Загалом українці з повагою ставляться до військових, які захищають країну на фронті чи повертаються з війни, однак до працівників ТЦК, навіть якщо вони мають бойовий досвід, ставлення часто інше. Наразі люди бачать загрозу й у ветеранах, що працюють в ТЦК, адже саме вони можуть принести повістку їм або їхнім близьким. Цим страхом користується Росія.

Варто також розглянути антиукраїнські наративи, які Росія поширювала протягом усієї інформаційної війни, особливо після початку її агресії в 2014 році.

1. «Україну створив Ленін».

Улюблений міф президента РФ – те, що України не існувало, поки її не «вигадав» Ленін у 1922 році. Поширення цієї тези російськими пропагандистами та Путіним особисто почалось після опублікування Путіним великої статті «Про історичну єдність росіян та українців» у липні 2021 року, де він переконує читачів, що української держави ніколи не існувало, а землі та люди, які їх заселяли, були «ісконно руськими». Стаття є сумішшю дезінформації, вигадок, перекручування фактів і маніпуляцій. Під час своєї прес-конференції в грудні 2021 року Путін пішов далі та розвинув ще одну тезу – у 1922 році Ленін нібито створив Україну під час формування більшовиками СРСР. Звісно, українська державність починається з часів Київської Русі, задовго до державності російської. Для Путіна присвоєння Росії історії Київської Русі є стандартною практикою, як і порушення причинно-наслідкового зв'язку.

2. «Русофобія в Україні».

Наратив активно поширюється з 2010-х років, з 2014 року – на офіційному рівні; Росія стверджує, що в Україні відбувається «геноцид російськомовних громадян», насильницька українізація, порушення прав російськомовних. Вигадані факти Росії зручно використовувати для виправдання збройної агресії, нібито Росія допомагає боротися з «неонацистським режимом Києва». Саме «утиск російськомовних» став приводом для початку «визволення» Росією населення Донецької та Луганської областей, хоча велика частина населення цих регіонів вільно спілкувалася російською. Так само Росія розцінює русофбією позбавлення України радянської символіки, перейменування міст і вулиць, сприяння поширенню української мови в медіа.

3. «Порушення Україною Мінських угод».

Головною тезою повідомлень на цю тему було те, що Україна саботує, зриває Мінські угоди та не збирається їх дотримуватись. У якості підтвердження використовували заяву «керівника» так званої «ДНР» Дениса Пушиліна про злочини української армії в зоні АТО – нібито Україна ігнорувала поставлені вимоги, порушувала режим тиші, використовувала заборонену зброю.

Російські медіа поширювали виключно позицію так званих «ДНР» і «ЛНР» для маніпуляції читачами. При цьому Росію позиціонували як єдиного учасника мирного процесу, що дотримується вимог і намагається переконати Україну прийняти умови миру. Дедалі збільшувалася кількість сюжетів, які висвітлювали європейські політичні сили, що закликали до скасування санкцій проти РФ та відновлення співпраці; при цьому перебільшувався негативний вплив на ЄС російських контрсанкцій. Увагу акцентували на дискредитації президента України як учасника «нормандської четвірки» та мирних переговорів.

4. «Крим належить Росії».

Для Росії Крим є символом могутності та влади Москви, тому вона прагне подавати його як політичний триумф. Протягом кількох років російські медіа активно формували цей образ. Найбільше наративи про Крим висвітлювали на федеральних телеканалах у 2014 році, проте вже з 2015 року кількість новин про півострів почала зменшуватися – це можна пояснити відсутністю покращень у житті в Криму, постійними проблемами з туризмом, водою та ін. Тим не менш, пропагандистські ЗМІ продовжували просувати тези «легітимності анексії» та заперечувати системні порушення прав людини, замовчувати репресії проти місцевих мешканців. Крім того, російські медіа, посиляючись на ООН, просували тезу спільної відповідальності України та Росії за водопостачання Криму [27].

5. «Україна – фашистська держава».

Подібно до наративу про русофобську Україну, наратив про фашистів почали просувати особливо активно з 2014 року. Це ключовий інструмент російської пропаганди, спрямований на делегітимізацію української державності, виправдання російської агресії та її підтримку серед населення Росії. По більшості наратив спирається на радянський міф про «Велику Вітчизняну війну», у якому поняття «фашизм» стало універсальним ярликом для всіх ворогів радянського режиму, а український національно-визвольний рух був зображений як зрадницький і колабораціоністський. Образ українських героїв,

таких як Степан Бандера чи Роман Шухевич, роками демонізувався як прояв «неонацизму», а будь-яка спроба історичної реабілітації або декомунізації сприймалася Росією за фашистську ідеологію.

Основні повідомлення російської пропаганди – твердження про панування в Україні неонацистів, які переслідують російськомовне населення; те, що Революція Гідності була переворотом, організованим націоналістами, а чинна українська влада – нащадки гітлерівських колаборантів. Саме «денацифікацію» Путін називав однією з цілей так званої «спецоперації» на початку вторгнення у 2022 році.

Протидія інформаційно-психологічним операціям вимагає системного підходу як на рівні держави, так і на рівні суспільства та кожного окремого українця. Одним із ключових елементів є розвиток медіаграмотності – здатності критично оцінювати джерела інформації, перевіряти факти та не піддаватися емоційному маніпулюванню. Українці мають навчитися розпізнавати дезінформацію, фейки, інформаційні вкиди та маніпулятивні техніки, які використовуються для посилення страху, зневіри, паніки чи ворожнечі. Важливо уникати емоційно забарвлених і неперевіраних повідомлень у соціальних мережах, особливо тих, що спрямовані на створення недовіри до Збройних сил України, влади чи союзників.

На рівні держави ефективна протидія інформаційно-психологічним операціям має ґрунтуватися на створенні єдиного інформаційного простору, координації між силовими структурами, розвідкою, дипломатією та інформаційними ресурсами. Україна вже активно використовує такі інструменти, як Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, інформаційні кампанії від Міноборони та СБУ, а також платформи для фактчекінгу. У міжнародному контексті особливе значення має співпраця з іноземними партнерами для викриття російських наративів та демонстрації реального стану речей.

Громадські організації, журналісти та блогери відіграють критично важливу роль у донесенні правди, мобілізації суспільства та підтримці

морального духу. Усі українці можуть стати частиною інформаційного спротиву – поширювати перевірену інформацію, повідомляти про підозрілий контент, дотримуватися інформаційної гігієни та підтримувати наративи, які зміцнюють стійкість української ідентичності та національної єдності. У сучасній війні не менш важливою за зброю є інформаційна оборона – здатність зберігати тверезий розум та активно протистояти будь-яким спробам зламати націю через маніпуляції та страх.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило дійти таких висновків:

1. Інформаційна війна є невід'ємною частиною сучасних конфліктів, і її значення лише зростатиме в умовах подальшої цифровізації суспільства. Її головною метою є деморалізація, дезорієнтація, підриг довіри до інституцій, маніпуляція свідомістю суспільства та порушення комунікаційних зв'язків. Об'єктами інформаційного впливу є не лише військові структури, а й цивільне населення, національні уряди, бізнес-кола, медіа, а також міжнародні аудиторії. Інформаційно-психологічні операції є важливим компонентом психологічної війни як підвиду інформаційної війни. Наразі інформаційно-психологічні операції поєдналися з кібератаками та іншими технологіями гібридної війни. Історичний розвиток показує, що психологічні інструменти постійно вдосконалюються – від листівок і радіопередач у ХХ ст. до сучасних онлайн-маніпуляцій і гібридних операцій. Психологічна війна глибоко впливає на суспільну свідомість і культуру – маніпулятивні наративи формують колективні стереотипи і змінюють рамки сприйняття дійсності. Інформаційно-психологічні операції стають фактором не лише стратегії безпеки, а й соціального становлення – вони здатні змінювати моральний клімат і свідомість цілих націй.

2. Інформаційно-психологічні операції є одним із ключових інструментів гібридної війни, який Росія систематично застосовує проти України для досягнення своїх політичних, військових і стратегічних цілей. Аналіз історичних етапів показав, що практика інформаційно-психологічного впливу має глибокі корені ще з імперських та радянських часів, але з початку 2000-х років набула нових форм завдяки розвитку цифрових технологій і соціальних мереж. Особливу активність в інформаційній війні проти України Росія проявила після 2014 року, створивши дестабілізацію ситуації в Україні через інформаційне розпалювання сепаратизму на сході держави, формування фейкових наративів, підриг довіри до української влади та Збройних сил України. Інформаційно-психологічні операції проти України передували створенню так званих «ДНР» і

«ЛНР», а також стали підґрунтям для виправдання повномасштабної агресії 2022 року.

3. Було досліджено найбільші російські інформаційно-психологічні операції проти України, їх підстави та наслідки, а також основні російські наративи, такі як тези про «фашистську Україну», «братні народи» та «утиски російськомовного населення», які були спрямовані як на внутрішню російську аудиторію, так і на українське суспільство та міжнародну спільноту. Встановлено, що ефективна інформаційна оборона можлива лише за умови тісної взаємодії державних інституцій, медіа, громадського сектору й кожного громадянина. У сучасних умовах війни інформаційний фронт є не менш важливим за бойовий, тому медіаграмотність, критичне мислення, оперативне реагування на ворожу дезінформацію та збереження інформаційної гігієни мають стати частиною національної безпеки.

Отже, досягнуто мети та вирішено всі завдання дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біла І. Стратегія «гібридної війни» була створена понад 50 років тому – видання (огляд преси). Радіо Свобода: вебсайт. 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30621502.html> (дата звернення: 12.05.2025).
2. Гула Р. Мережева війна в сучасних реаліях інформаційного протиборства. *Документно-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми та перспективи* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., 23 лист. 2023 р. Полтава : Нац.ун-т ім. Юрія Кондратюка, 2023. С. 250–257.
3. Данильян О., Дзьобань О. Феномен мережевих війн: до проблеми філософського осмислення. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2021. № 3 (50). С. 11-27.
4. Дефіцит ліків в аптеках — фейк та частина ворожої ІПСО. Міністерство охорони здоров'я України : веб-сайт. URL: <https://moz.gov.ua/uk/deficit-likiv-v-aptekah---fejk-ta-chastina-vorozhoi-ipso> (дата звернення: 12.05.2025)
5. Дубов Д. Кібербезпека: світові тенденції та виклики для України. Аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2011. С. 17.
6. Житко А. Кібервійна як складова гібридної війни. *Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Маріуполь: ДонДУУ, 2017. С. 263–266.
7. Звездова О. Психологічна війна як гібридна загроза сучасній системі міжнародної безпеки. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. С. 63–71. 2023.
8. Інформаційна війна. Вікіпедія: вебсайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Інформаційна_війна (дата звернення: 12.05.2025).
9. Інформаційна війна. Енциклопедія сучасної України: вебсайт. URL: <https://esu.com.ua/article-12460> (дата звернення: 12.05.2025).

10. Кузьменко Ю. Кампанія "ухилянт" та інші ІПСО, які РФ поширювала серед українців у 2024 році. URL: <https://suspilne.media/914057-kampania-uhilant-ta-insi-ipso-aki-rf-posiruvava-sered-ukrainsiv-u-2024-roci/> (дата звернення: 12.05.2025).
11. Курбан О. Інформаційне супроводження російської гібридної агресії в Донбасі (2014-2016). *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2017. № 2. С. 66-73.
12. Лещенко Л. "Ухилянт": РФ проводить чергову інформаційну операцію проти України. URL: <https://www.unian.ua/war/uhilennya-vid-mobilizaciji-u-gur-rozprovili-pro-novu-ipso-rosiyan-12606582.html> (дата звернення: 12.05.2025).
13. Ломака С. Радіоелектронна боротьба: що потрібно знати кожному. *Радіоелектроніка та молодь у XXI столітті*: матеріали 29-го Міжнар. молодіж. форуму, 16–19 квітня 2025 р. Харків : ХНУРЕ, 2025. Т. 3. С. 229-230.
14. Масова загибель українських полонених в Оленівці. Що відомо. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-62339684> (дата звернення: 12.05.2025).
15. Мережева війна. Вікіпедія : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мережева_війна (дата звернення: 12.05.2025).
16. Мірошніченко В., Журавльов В. Особливості форм інформаційно-психологічного впливу на військовослужбовців та цивільне населення. *Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи* : IV міжнар. наук.-практ. конф., 27 верес. 2023 р.: тези доповідей. Київ : НУОУ, 2023. С. 68-69.
17. Мітки для наведення ракет: розслідування показало, що це було російське ІПСО. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cn3nm2dpvmyo> (дата звернення: 12.05.2025).
18. Присяжнюк М., Жарков Я. Аналіз засобів ведення інформаційної боротьби з використанням інформаційних технологій, форм і способів їх застосування. *Центр воєнної політики та політики безпеки*. 2009.

19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року "Про Стратегію інформаційної безпеки". Указ президента України № 685/2021 від 28 грудня 2021 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069> (дата звернення: 12.05.2025).
20. Психологічна війна. Вікіпедія: вебсайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Психологічна_війна (дата звернення: 12.05.2025).
21. Путро О.І. Катерина II, Катерина II Олексіївна та її політика стосовно України. *Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком*. Київ : Наукова думка, 2007. 528 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kateryna_II (дата звернення: 12.05.2025).
22. П'яте управління КДБ СРСР. Вікіпедія: вебсайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/П%27яте_управління_КДБ_СРСР (дата звернення: 12.05.2025).
23. Радіоелектронна боротьба. Вікіпедія: вебсайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Радіоелектронна_боротьба (дата звернення: 12.05.2025).
24. Романчук О. Ідеологічна диверсія? *Універсум*. 2019. №1-2. С. 39-40.
25. Русифікація. Вікіпедія: вебсайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Русифікація> (дата звернення: 12.05.2025).
26. Семантична війна. Вікіпедія: вебсайт. URL: https://uk.wikipedia.org/Семантична_війна (дата звернення: 12.05.2025)
27. Україна в інформаційному просторі Росії та Білорусі: основні наративи. Інститут масової інформації. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/ukrayina-v-informatsijnomu-prostori-rosiyi-ta-bilorusi-osnovni-naratyvy-i35175> (дата звернення: 12.05.2025).
28. Чабарай Г. Росія та її заручники. Чого навчив журналістів збитий Іл-76. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/rosiya-ta-yiyi-zaruchnyky-chogo-navchyyv-zhurnalistiv-zbytyj-il-76-i58766> (дата звернення: 12.05.2025).

29. Що роблять ІПСО? Інтерв'ю з воїном ССО України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=l4SU9NVZCQM> (дата звернення: 12.05.2025).
30. Яка мета головних кремлівських ІПСО у війні проти України. Центр протидії дезінформації : веб-сайт. URL: <https://cpd.gov.ua/articles/yaka-meta-golovnyh-kremlivskyh-ipso-u-vijni-proty-ukrayiny/> (дата звернення: 12.05.2025).
31. 8 rules for “civilian hackers” during war, and 4 obligations for states to restrain them. 2023. URL: <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2023/10/04/8-rules-civilian-hackers-war-4-obligations-states-restrain-them/> (дата звернення: 12.05.2025).
32. Active measures. Вікіпедія: вебсайт. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Active_measures (дата звернення: 12.05.2025).
33. AFDD 2-5.5, “Psychological Operations,” U.S. Air Force Doctrine Document, Feb. 22, 1997.
34. Aleksandr Dugin: The far-right theorist behind Putin's plan. URL: <https://www.cbsnews.com/news/aleksandr-dugin-russia-ukraine-vladimir-putin-60-minutes-2022-04-12/> (дата звернення: 12.05.2025).
35. Aleksejeva, N. (2022). *Narrative Warfare: How the Kremlin and Russian News Outlets Justified a War of Aggression against Ukraine*. Atlantic Council.
36. Army, U. S. (1985). *Military History and Professional Development*. U. S. Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth, Kansas: Combat Studies Institute. 85-CSI-21 85.
37. China Pushes Conspiracy Theory About U.S. Labs in Ukraine. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-03-08/china-pushes-russia-conspiracy-theory-about-u-s-labs-in-ukraine> (дата звернення: 12.05.2025).
38. Dunlop, J. (2004). Aleksandr Dugin's Foundations of Geopolitics. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. Institute for European, Russian and Eurasian Studies George Washington University.
39. Halian I. M. (2022). The role of propaganda in the formation of personal semantic constructs. *Insight: the psychological dimensions of society*, 8, 24-38.

40. Ideological diversionism. Вікіпедія: вебсайт. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Ideological_diversionism (дата звернення: 12.05.2025).
41. Johnson, S. (2025). Identities and War: Lessons from Russia's War on Ukraine. URL: <https://fsi.stanford.edu/news/identities-and-war-lessons-russias-war-ukraine> (дата звернення: 12.05.2025).
42. Kelley, M. (2024). Understanding Russian Disinformation and How the Joint Force Can Address It. URL: <https://publications.armywarcollege.edu/News/Display/Article/3789933/understanding-russian-disinformation-and-how-the-joint-force-can-address-it/> (дата звернення: 12.05.2025).
43. Kyaw Jaw Sine Marma. (2025). Deceive to Dominate: Tracing Sun Tzu's Legacy in Modern Cognitive Warfare. URL: <https://moderndiplomacy.eu/2025/04/18/deceive-to-dominate-tracing-sun-tzus-legacy-in-modern-cognitive-warfare/> (дата звернення: 12.05.2025).
44. Marche, S. (2018). Al Qaeda Won. URL: <https://foreignpolicy.com/2018/09/10/al-qaeda-won/> (дата звернення: 12.05.2025).
45. Red Cross Issues Cyberwarfare Rules for 'Hacktivists'. 2023. URL: <https://www.kyivpost.com/post/22322> (дата звернення: 12.05.2025).
46. Russian Offensive Campaign Assessment, July 29. URL: <https://www.understandingwar.org/backgroundunder/russian-offensive-campaign-assessment-july-29> (дата звернення: 12.05.2025).
47. Russian propaganda on Ukraine's non-existent 'biolabs' boosted by U.S. far right. URL: <https://www.nbcnews.com/tech/internet/qanon-ukraine-biolabs-russian-propaganda-efforts-boosted-us-far-right-rcna19392> (дата звернення: 12.05.2025).
48. Schmitt, M. (Ed.) (2017). Tallinn manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations. Cambridge University Press.

49. Simpson, C. (1994). *Science of Coercion: Communication Research and Psychological Warfare 1945-1960*. Oxford: Oxford University Press.
50. Solonko, O. (2024). Russia's Invasion Of Ukraine Is Also A "Semantic War" — Here's How To Fight Back. URL: <https://worldcrunch.com/focus/russia-ukraine-war/ukraine-russia-semantics-war/> (дата звернення: 12.05.2025).
51. Stronski, P. (2020). Ex-Soviet Bioweapons Labs Are Fighting COVID-19. Moscow Doesn't Like It. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/06/25/soviet-bioweapons-labs-georgia-armenia-kazakhstan-coronavirus-russia-disinformation/> (дата звернення: 12.05.2025).
52. The Editors of Encyclopaedia Britannica (2011, November 21). Cominform. *Encyclopedia Britannica*.
53. Tracy, M. (2018). 100 years of subterfuge: the history of Army psychological operations. URL: https://www.army.mil/article/199431/100_years_of_subterfuge_the_history_of_army_psychological_operations (дата звернення: 12.05.2025).
54. U.N. says no evidence to back Russian claim of Ukraine biological weapons program. URL: <https://www.reuters.com/world/un-says-not-aware-any-biological-weapons-program-ukraine-2022-03-11/> (дата звернення: 12.05.2025)
55. Ukraine war: Fact-checking Russia's biological weapons claims. URL: <https://www.bbc.com/news/60711705> (дата звернення: 12.05.2025).
56. Waltz, E. (1998). *Information Warfare*. 416 p.